

اخلاق اطلاعاتی در اینترنت

سنجش میزان آشنایی با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در کتابخانه‌های پژوهشی تهران

سولماز نوری*

حمیدرضا رادفر**

چکیده

ترل باینوم، تأثیرگذارترین فیلسوف اخلاق در سه دهه اخیر، در سال ۱۹۹۸ مقاله‌ای با نام «اخلاق و انقلاب اطلاعات» منتشر کرد. اخلاق اطلاعاتی به شناسایی و تحلیل تأثیرات فناوری اطلاعات در ارزش‌های اجتماعی و انسانی نظیر حریم خصوصی، امنیت، خودسازی، و مواردی دیگر می‌پردازد. با توجه به اهمیت این موضوع در محیط دیجیتال بر آن شدیم تا از طریق میدانی دیدگاه کاربران اینترنت را درباره اخلاق اطلاعاتی در کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران جويا شویم. جامعه آماری مقاله کاربران آشنا به محیط دیجیتال در ۱۳۹۴ کتابخانه پژوهشی در شهر تهران است که از طریق نمونه‌گیری ساده تصادفی (۳۰۶ از ۳۳۸ نفر) انتخاب شدند. روش پژوهش حاضر پیمایشی - توصیفی و ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسش‌نامه شامل چهارده سؤال است. یافته‌ها نشان می‌دهد که بیش از ۷۰ درصد کاربران پژوهشی با اخلاق اطلاعاتی آشنایی دارند و این موضوع را بسیار باارزش و مهم تلقی می‌کنند. آشنایی کاربران کتابخانه‌ها، به‌ویژه کتابخانه‌های پژوهشی، با شاخص‌های اخلاق اطلاعاتی بسیار مفید است؛ زیرا رعایت این اصول را بسیار سهل‌تر می‌کند. نقطه قوت این

* کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، کتابدار مسئول کتابخانه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (نویسنده مسئول) solmaz.noori@yahoo.com

** استادیار دانش اطلاعات و دانش‌شناسی و رئیس کتابخانه‌های پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی hamidreza_radfar@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۴/۱۵

پژوهش جدید و مهم بودن آن است؛ زیرا هنوز پژوهش قابل اتکایی در این زمینه صورت نگرفته یا به صورت جزئی درباره یکی از موضوعات اخلاق اطلاعاتی بوده است.

کلیدواژه‌ها: اخلاق اطلاعاتی، اطلاعات، کاربران، اینترنت، محیط دیجیتال، کتابخانه‌های پژوهشی.

۱. مقدمه

پدیده جهانی شدن، به‌ویژه با مقتضیات آن در سال‌های پایانی قرن بیستم، از مبحث اطلاعات و ارتباطات جدانشدنی است.

امروزه فناوری اطلاعات و ارتباطات بر همه مراحل زندگی انسان تأثیر گذاشته و توانایی او را گسترش داده است. همچنین در دستیابی، گسترش، ذخیره‌سازی، بازیابی، پردازش، به‌کارگیری، و ایجاد اطلاعات با سرعت و حجم بالا به او یاری رسانده است. پایگاه‌های داده رایانه‌ای به میزان وسیعی برای ذخیره انواع اطلاعات محرمانه سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی به کار گرفته شده‌اند (محسنی، ۱۳۸۰: ۴۰-۴۲).

از سوی دیگر، فناوری اطلاعات و ارتباطات اصول اخلاقی را، که بر اساس باورهای رفتاری و استانداردها و عادت‌های اجتماعی شکل می‌گیرند، تغییر داده و شخصیت‌ها، گروه‌ها، سازمان‌ها، شکل‌های اجتماعی - اقتصادی، و گروه‌بندی‌های سیاسی جدیدی را ایجاد کرده است.

انقلاب فناوری اطلاعات دیدگاه ما را نسبت به دنیا عمیقاً تغییر داده است. عصر عصر آگاهی است و سیستم‌های سایبری در جهان قوانین گوناگونی دارند که در رفتار اعضا تأثیرگذار است. کاربرها آزادند در اینترنت سیر کنند. دسترسی آزاد به اطلاعات ممکن است در برخی از موارد کاربرها را هدایت کند (عرب اسدی، ۱۳۷۱: ۱۲).

با توجه به تغییرات روی داده، دنیای اطلاعات در محیط دیجیتال نیز تحت تأثیر انقلاب اطلاعاتی قرار می‌گیرد که این انقلاب نیازمند ضوابط اخلاقی خودش است. به همین سبب باید این دسته از ضوابط شناسایی و بررسی شوند و قابلیت اجرایی بیابند تا تولیدکنندگان یا سودجویان از آن استفاده نابه‌جا و به عبارت درست‌تر سوء استفاده نکنند. این پژوهش بر آن است تا با شناخت این ضوابط به رعایت هرچه بیش‌تر آن‌ها کمک کند.

از آن جا که کاربران کتابخانه‌های پژوهشی به واسطه پژوهش در محیط دیجیتال با اطلاعات متنوعی سروکار دارند، این پژوهش درصدد است تا دیدگاه آنان را درباره شاخص‌های اصول اخلاقی حاکم بر اینترنت (اشاعه اطلاعات، اعتبار و صحت، روزآمدی، حریم خصوصی، حق پدیدآورنده، سانسور و آزادی، مالکیت اطلاعات، و ...) بررسی کند تا مشخص شود این افراد تا چه میزان با این مباحث آشنایی دارند و تا چه میزان به استفاده درست از آن حساسیت دارند.

۲. اهمیت و هدف پژوهش

اینترنت به طور فزاینده‌ای در حال گسترش جای‌گاه خود به منزله ابزار و منبع پژوهشی بی‌بدیل است؛ طوری که امروزه شاهد پژوهش‌هایی هستیم که همه منابع خود را از شبکه اینترنت دریافت کرده‌اند. این نکته و توجه به این جای‌گاه والای اینترنت در پژوهش بحث اخلاق، ویژگی‌های آن، و آشنایی و رعایت آن در این محیط را در درجه بالایی از اهمیت قرار می‌دهد. قاعدتاً این موضوع در کتابخانه‌های پژوهشی و با کاربرانی که به واسطه امر پژوهش در آن حضور یافته‌اند از اهمیت بیش‌تری برخوردار است.

آشنایی با دیدگاه‌های کاربران کتابخانه‌های پژوهشی درباره اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال، در مقطع کنونی، بسیار ضروری و بااهمیت است؛ زیرا به سبب دسترسی آسان و گستردگی اینترنت از مهم‌ترین و آسان‌ترین حوزه‌هایی است که پژوهش‌گران برای جست‌وجوی منابع مورد نظر به آن رجوع می‌کنند.

هدف اصلی این پژوهش بررسی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران برای سنجش میزان آشنایی آنان با اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال (اینترنت) است. تعیین مؤلفه‌های حاکم بر اینترنت با توجه به موازین اخلاقی، تعیین محدوده استفاده از اطلاعات و اخلاق اطلاعاتی حاکم بر آن برای کاربران، و تعیین نقاط ضعف و قوت ارائه اطلاعات در اینترنت از دیگر اهداف این پژوهش است. بنابراین، این پژوهش با توجه به هدف بررسی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی درباره اخلاق اطلاعاتی در اینترنت بر آن است که در راستای اهداف خود به این سؤالات پاسخ دهد:

۱. مؤلفه‌های حاکم بر اینترنت با توجه به موازین اخلاقی چیست؟
۲. محدوده استفاده از اطلاعات و اخلاق اطلاعاتی حاکم بر آن برای کاربران چیست؟
۳. نقاط ضعف و قوت ارائه اطلاعات در اینترنت چیست؟

۳. روش تحقیق

با توجه به حجم زیاد جامعه مورد پژوهش (پاول، ۱۳۸۵: ۸۰) و به منظور بررسی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران درباره اخلاق اطلاعاتی در رسانه دیجیتال، که جامعه‌ای نسبتاً بزرگ و پراکنده است، بهترین روش استفاده پیمایشی است.

جامعه پژوهش کاربران کتابخانه‌های پژوهشی شهر تهران‌اند که این کتابخانه‌ها به طور تصادفی از بین کتابخانه‌های دانشگاه‌های شهر تهران و نیز کتابخانه ملی انتخاب شدند. با توجه به تعداد زیاد کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران، به‌ناچار برای انجام پژوهش نیاز به نمونه‌گیری بود که از شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد که تعداد ۳۴۲ کاربر جامعه پژوهش حاضر را تشکیل دادند. گفتنی است که از این تعداد فقط ۳۰۶ نفر پرسش‌نامه‌های خود را پاسخ گفتند.

ابزار استفاده‌شده برای گردآوری اطلاعات نیز پرسش‌نامه حاوی چهارده سؤال بسته است که به دو صورت ایمیلی و حضوری در اختیار کاربران کتابخانه‌های پژوهشی قرار گرفت. هم‌چنین برای بررسی روایی پرسش‌نامه و مفاهیم استخراج‌شده در سؤالات، مصاحبه‌های فراوان با اساتید^۱ و کاربران پژوهشی و تحقیقی جامع در منابع مکتوب صورت گرفته است.

۴. پیشینه پژوهش

با توجه به گستردگی موضوع پژوهش و برای یافتن پیشینه‌های مرتبط در پایگاه‌های پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران، کتابخانه ملی و برخی سایت‌های اطلاعاتی دیگر (موتورهای جست‌وجو، پایگاه‌های Proquest و Ebsco) بر اساس کلیدواژه‌های اخلاق اطلاعاتی، اینترنت و کتابخانه‌های پژوهشی جست‌وجو صورت گرفت و برخی از مهم‌ترین پژوهش‌هایی که نزدیک به موضوع تحقیق حاضر است ردیابی شد و از منابع دیگر به اصل پژوهش‌ها رجوع شد:

سمانه‌سادات موسویان در ۱۳۹۲ پایان‌نامه‌ای با نام «طراحی و امتیازبایی درس فناوری اطلاعات در رشته علوم تربیتی» در دانشگاه علامه طباطبایی تدوین کرده است که هدف اصلی آن تعیین سرفصل‌های درس اخلاق فناوری اطلاعات و طراحی این درس از طریق نیازسنجی از دانش‌جویان بوده است. به همین منظور مؤلفه‌های اساسی اخلاق فناوری اطلاعات از اسناد بالادستی و با کمک تجارب دانشگاه‌هایی که این درس را در عرصه

بین‌المللی اجرا کرده‌اند تعیین شد و با استفاده از مؤلفه‌های اصلی، نیازسنجی از دانش‌جویان صورت گرفت. نتیجه نیازسنجی استخراج اهداف کلی و جزئی درس و راهنماهای اساسی به منظور طراحی درس بود. درس بر اساس الگوی کمپ طراحی شد و این طراحی با نظر متخصصان اعتباریابی و طراحی درس اخلاق فناوری با اعتبار کاملاً مطلوبی با کمک متخصصان تعیین اعتبار شد (← موسویان، ۱۳۹۲).

مهدی صفدری در ۱۳۹۲ پژوهشی با نام «بررسی راه‌کارهای ارتقا در شبکه دستگاه‌های اجرایی متصل به اینترنت» در مرکز تحقیقات مسکن وزارت راه و ترابری انجام داده است. وی در این تحقیق کوشیده است با توجه به الزام دستگاه‌های اجرایی در قانون برنامه پنجم توسعه، برای ایجاد شبکه امن و مستقل از اینترنت در بستر شبکه دستگاه‌های اجرایی، که بستر فیزیکی جداگانه‌ای برای اتصال به اینترنت ندارند، راه‌کاری برای ارتقای امنیت و حفاظت از داده‌های سازمانی ارائه دهد (← صفدری، ۱۳۹۲).

در ۱۳۸۸، علیرضا ثقة‌الاسلامی مقاله «رویکردی طبقه‌بندی‌شده به حوزه اخلاق اطلاعات» تألیف کرد. این مقاله در چهارچوب نظریه اخلاق اطلاعات به تعبیر لوسیانو فلوریدی و به منزله حوزه توسعه‌یافته‌ای از اخلاق رایانه ارائه شده است و به ضرورت طبقه‌بندی مسائل اخلاقی مطرح در حوزه اخلاق اطلاعات می‌پردازد. نویسنده رویکردی روش‌مندانه در تحلیل هر طبقه از این مسائل عرضه می‌کند. مؤلف با نگاهی مسئله‌محور به معرفی برخی از مسائل شاخص در عصر اطلاعات می‌پردازد و سپس در خصوص معرفی تفصیلی اخلاق اطلاعات و تبیین هر طبقه از مسائل مطرح شده در آن، به طور کلی به معرفی چهار رهیافت بنیادین ممکن به علم اخلاق (اخلاق فلسفی، اخلاق هنجاری، اخلاق توصیفی، و اخلاق کاربردی) پرداخته می‌شود (ثقة‌الاسلامی، ۱۳۸۸ ب: ۵۰-۶۶).

محمد مهدی میرباقری در مقاله «اخلاق و فناوری اطلاعات»، از یک سو در حوزه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش به رابطه فناوری اطلاعات و زیرساخت‌های فکری آن توجه می‌کند و از سوی دیگر ضمن اشاره به تکنیک‌ها، ابزارهای اطلاعاتی، و اطلاع‌رسانی تناسب آن را با فرهنگ اسلامی بررسی می‌کند (میرباقری، ۱۳۸۹: ۴۶-۵۱).

کورلیس در پایان‌نامه خود با نام «کاربرد استفاده از اطلاعات: چگونه فناوری جدید در حریم خصوصی دگرگونی ایجاد می‌کند» در مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه جورج تاون به پیش‌رفت فناوری و تأثیر آن در حریم خصوصی و سیاست‌ها می‌پردازد و نیز چگونگی حفاظت از حریم خصوصی و سیاست‌های حفظ حریم خصوصی را به

بحث می‌گذارد. مایکل در ادامه به دو تغییر مهم و مفید در سیاست حفظ حریم خصوصی اشاره می‌کند: اول این‌که در ایجاد سیاست برای حریم خصوصی به عدم حمایت از حریم خصوصی در برابر مضرات خاص به نفع دیگران و ارزش‌های اجتماعی نیاز است؛ دوم این‌که قوانین سیاسی ضمن انعطاف‌پذیری باید با توجه به موضوعات نشریات وضع شود (Corliss, 2010).

در دانشگاه کن کوردیا پژوهش دیگری با نام «حفظ حریم خصوصی در وب مبتنی بر سیستم‌های بهداشت الکترونیک» در مقطع کارشناسی ارشد انجام شده است که حفاظت از اطلاعات خصوصی افراد را به مثابه یکی از چالش‌برانگیزترین مسائل در طراحی و پیاده‌سازی سیستم‌های بهداشت الکترونیک مدرن بررسی کرده است (Hong, 2008).

«دزدی نرم‌افزار: عوامل تأثیرگذار در مطالعه تجربی» پژوهش دیگری است که سیرا ویلازن (Cira Villazon) در دانشگاه جنوب شرقی نوا در ۲۰۰۴ انجام داده است. پاسخ سؤالات پژوهش از بین ۲۴۲ دانش‌جوی حاضر در کالج و دانشگاه خصوصی در بخش جنوب شرقی ایالات متحده جمع‌آوری شده است. نتایج نشان می‌دهد که تعهد دینی و جهت‌گیری‌های حرفه‌ای و جنسی تأثیر بسیاری در اخلاق کامپیوتر و کارآمدی و مفهوم اخلاقی ندارد (Villazon, 2004).

با توجه به مراجعت نگارنده این سطور به پژوهش‌های مذکور، مشاهده شد که محققان کم‌تر در تحقیقی میدانی مؤلفه‌های گوناگون «اخلاق اطلاعاتی» را به سنجش گذاشته‌اند یا حداقل جامعه آماری غیر از جامعه نگارنده این سطور در نظر گرفته شده است. بیش‌ترین نکته‌ای که در پژوهش‌های گوناگون بدان بسیار اشاره شده و ظاهراً می‌توان از آن به مثابه مهم‌ترین مبحث در حوزه اخلاق اطلاعات نام برد موضوع حفظ حریم خصوصی افراد است. در پژوهش حاضر سعی شده است که تقریباً همه جنبه‌های «اخلاق اطلاعاتی» بررسی شود؛ ضمن این‌که نظر کاربران از طریق پژوهشی میدانی در این باره جمع‌آوری و تحلیل شده است که در کم‌تر پژوهشی مشاهده می‌شود.

۵. ادبیات تحقیق

۱.۵ کتاب‌خانه‌های پژوهشی

کتاب‌خانه‌هایی که با مجموعه‌های تخصصی خود خدمات اطلاعاتی ویژه‌ای را به گروهی از کاربران و پژوهش‌گران ارائه می‌دهند و مجموعه آن از نظر موضوع ماهیت تخصصی

دارد. این کتابخانه‌ها به گروهی متخصص خدمات ارائه می‌کنند و نیروی انسانی شاغل در آن‌ها در یک رشته موضوعی تخصص دارند و خدمات اختصاصی و ویژه‌ای ارائه می‌دهند (خسروی، ۱۳۸۵: ۱۴۵۷).

این کتابخانه‌ها (مثلاً کتابخانه دانشگاه علوم پزشکی ایران) از منابع مورد نیاز محققان، پژوهش‌گران، و دانش‌جویان مقطع کارشناسی ارشد و دکتری در حوزه‌های تخصصی برخوردارند.

کاربران این کتابخانه‌ها نیز افرادی‌اند که به سبب پژوهش‌های خود به این کتابخانه‌ها رجوع می‌کنند و از فضای دیجیتال این کتابخانه‌ها برای دستیابی به اهداف تحقیق خود بهره می‌گیرند.

۲.۵ اینترنت شاخه‌ای از محیط دیجیتال

اینترنت به منزله شبکه‌ای ناشناس و گمنام ارتباطی ابتدا حول صنایع نظامی و سپس در سراسر علوم جای گرفته است. از چند سال قبل، حضور این شبکه عملاً اجتناب‌ناپذیر می‌نمود و امکان اتصال مردم به آن روز به روز ارتقا می‌یافت. اینترنت به مثابه ناقلی کامل و جدید در پیکره عصر حاضر ظاهر شد و اگرچه این گستره چندین سال است که وجود دارد، اما امروزه بهره‌برداری از فناوری به حدی رسیده است که انواع اطلاعات از طریق آن به سهولت بین کاربران منتقل می‌شود. در اینترنت هر نوع اطلاعاتی اعم از علمی، اقتصادی، اجتماعی، اداری، تجاری، و حقوقی گرفته تا عکس، موسیقی، نقاشی، و ... نیز قابل دستیابی است.

اینترنت بسیاری از کارها را آسان کرده و ارتباطات را گسترش داده است؛ به طوری که می‌توان به راحتی از هر نقطه‌ای با سراسر جهان ارتباط برقرار کرد و از اطلاعات روز و وقایع تمام دنیا مطلع شد. امروزه اینترنت سبب شده است که جامعه اطلاعاتی در سنین گوناگون بتوانند به سهولت از اطلاعات موجود بهره‌مند شود. ارتباط بدون حضور فیزیکی از طریق این شبکه میسر است. در واقع می‌توان گفت که تمامی ارتباطات اجتماعی، اقتصادی، تجاری، اداری، و ... از طریق این شبکه انجام می‌گیرد. تأثیرگذاری اینترنت در زندگی بسیار چشم‌گیر است به طوری که تمامی ابعاد زندگی بشری را متحول ساخته است. وزارت دفاع آمریکا اولین بار شبکه اینترنت را ایجاد کرد که در آن زمان به «شبکه آژانس The Advanced Research Projects Agency Network (ARPANET)» معروف شد (شیری، ۱۳۷۳: ۳۸).

۱۲۰ اخلاق اطلاعاتی در اینترنت؛ سنجش میزان آشنایی با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی ...

اینترنت فقط بانک اطلاعاتی نیست، بلکه عظیم‌ترین و ارزش‌مندترین شبکه دیجیتالی جهان است و حتی می‌تواند نمونه‌ای اولیه از بزرگراه‌های اطلاعاتی ربع اول قرن بیست و یکم باشد. اینترنت در واقع مخزنی از اطلاعات خوب و بد یا زشت و زیبا و اخلاقی و غیراخلاقی است. مسئله این است که جوامع گوناگون مرزهای بین این صفات دوگانه را چگونه تعریف می‌کنند (محسنی، ۱۳۸۰: ۷۲).

امروزه ارتباطات رایانه‌ای نه فقط سنگ بنای روابط اجتماعی است، بلکه فضایی است که در آن روابط اجتماعی روی می‌دهد. هر فردی دیدگاه خاصی نسبت به اصطلاح اینترنت دارد، ممکن است یکی اینترنت را ابزاری برای بازیابی یا انتقال اطلاعات و ارتباط با دیگران مفهوم‌سازی کند و آن را منبعی پژوهشی بداند و دیگری اینترنت را برای آن دسته از فضاهای فرهنگی مد نظر قرار دهد که از طریق تعاملات متنی بر رایانه شکل گرفته است (مارکهام، ۱۳۸۸: ۱۴۴-۱۷۸).

۳.۵ علم اخلاق اطلاعاتی

ترل باینوم (Terrell Ward Bynum)، تأثیرگذارترین فیلسوف اخلاق در سه دهه اخیر، در دهه ۱۹۸۰ شاخه‌ای جدید با عنوان اخلاق اطلاعاتی و در دهه ۱۹۹۰ حوزه فلسفه سایبری را پایه‌گذاری کرد. باینوم در ۲۰۰۰ مقاله «اخلاق و انقلاب اطلاعات»^۲ را منتشر کرد. او در این مقاله از اصطلاح «اخلاق اطلاعاتی جهانی» استفاده می‌کند و اخلاق کامپیوتری را در سطحی گسترده و جهانی همه‌گیر معرفی می‌کند. به نظر او پس از این به جای اخلاق کامپیوتری باید از واژه اخلاق اطلاعاتی جهانی استفاده شود. او در ۲۰۰۸ فصلی از *درس‌نامه اخلاق کامپیوتر* را با عنوان «تاریخ اخلاق کامپیوتری و اخلاق اطلاعاتی تألیف کرد و در این فصل با زبانی ساده و دقیق ریشه‌های ظهور حوزه اخلاق کامپیوتری و بسترهای تحول آن به اخلاق اطلاعاتی را مرور می‌کند:

اخلاق کامپیوتر به شناسایی و تحلیل تأثیرات فناوری اطلاعات بر ارزش‌های اجتماعی و انسانی نظیر سلامتی، توان‌گری، فراغت، آزادی، دموکراسی، دانش، حریم خصوصی، امنیت، خودسازی، و مواردی دیگر می‌پردازد. این دیدگاه بسیار گسترده از اخلاق کامپیوتر دربرگیرنده اخلاق کاربردی، جامعه‌شناسی رایانش، ارزش‌یابی فناوری، حقوق کامپیوتر و حوزه‌های مرتبط است و از مفاهیم، نظریه‌ها، و روش‌شناسی‌های این حوزه‌ها و دیگر رشته‌های علمی مرتبط بهره می‌برد (ثقة الاسلامی، ۱۳۸۸ الف: ۶۶).

اطلاعات و بهره‌گیری از آن نه فقط به سبب موازین اخلاقی‌ای که در آن مستتر است،

بلکه به سبب سهم بسیار ارزش مندی که در موازین اخلاقی سایر جنبه‌های زندگی ایفا می‌کند بحث بسیار مهمی است. گستره‌ای از حقوق، مسئولیت‌ها، و موضوع‌های اقتصادی و اجتماعی در این بحث دخیل است که در مطالب ذیل به آن اشاره شده است:

- حق جست‌وجوی اطلاعات؛

- آزادی مطالعه و انجام پژوهش؛

- حق دانستن؛ آزادی اطلاعات و آزادی رسانه‌ها؛

- حق دریافت اطلاعات و حدود سانسور؛

- حق مبادله اطلاعات؛

- وظایف و مسئولیت‌ها؛ اخلاق حرفه‌ای (هیل، ۱۳۸۱: ۱۳۵).

علم اخلاق اطلاعات موضوعی میان‌رشته‌ای است که بحث درباره آن نیازمند تخصص در دو حوزه اخلاق و فناوری اطلاعات است. هدف از فعالیت این رشته پاسخ‌گویی به سؤالاتی درباره بنیان‌های ارزشی اعمال و مسئولیت‌های افراد در حوزه فناوری اطلاعات است. از آن‌جا که فناوری اطلاعات منشأ تحولات سیاسی - اجتماعی بسیاری است، مسائل اخلاقی جدید و منحصر به فردی در این حوزه پدید آمده که نیازمند بررسی موشکافانه است. برخی از مفاهیمی که در حوزه فلسفه اخلاق و فلسفه سیاسی کاربردی ویژه داشته، با توسعه فناوری اطلاعات دچار چالش‌هایی شده است که مفهوم مالکیت، حریم خصوصی، توزیع قدرت، آزادی‌های اساسی، و مسئولیت اخلاقی برخی از این چالش‌هاست (شهریاری، ۱۳۸۵: ۱۵۹).

با توجه به نظریات مذکور، اخلاق اطلاعاتی در توسعه فناوری اطلاعات ریشه دارد. توسعه فناوری اطلاعات، زمینه‌های زیادی را دست‌خوش تحول و تغییر کرده است. با توجه به این تحولات، بحث اخلاق اطلاعاتی نیز از اهمیت بیش‌تری برخوردار می‌شود که در ادامه بیش‌تر به آن خواهیم پرداخت. بنابراین، اخلاق اطلاعاتی درباره مسائلی از جمله مفهوم مالکیت، حریم خصوصی، آزادی اطلاعات، و ... در محیط دیجیتال مطرح می‌شود.

علم اخلاق اطلاعاتی، در سال‌های اخیر، شاخه‌ای جدید در کتاب‌خانه و دانش اطلاعات ایجاد کرده است. این شاخه از طریق بسط و گسترش بخش‌هایی از رشته‌های گوناگون، سامان‌دهی شده است. در ایالات متحده، در بیست سال اخیر شاخه‌ای از علم اخلاق اطلاعاتی توسعه پیدا کرده که در آن بین علم اطلاعات و علم اخلاق رایانه تلفیقی انجام شده است. یکی از شخصیت‌های کلیدی این حوزه روبرت هاتمن (Robert Hauptman) است که چندین اثر و مقاله در این باره نگاشته است و مشهورترین و تأثیرگذارترین اثر او

۱۲۲ اخلاق اطلاعاتی در اینترنت: سنجش میزان آشنایی با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی ...

چالش‌های اخلاقی اطلاعاتی است که در آن به برخی از مسائل اخلاقی اطلاعات پرداخته شده است. سانسور، حریم خصوصی، دسترسی به اطلاعات، تعادل در مجموعه‌سازی توسعه‌یافته، کپی‌رایت، استفاده از نمایشگاه، قوانین علم اخلاق و پشتیبانی از موضوع، و ... برخی از این مسائل اند (Froehlich, 2004: 13).

۱.۳.۵ حق مؤلف در محیط دیجیتال

از جمله مهم‌ترین علل تغییر نگرش نسبت به اطلاعات رشد اخیر فناوری‌های رایانه‌ای و ارتباطی مانند شبکه‌های بین‌المللی اطلاع‌رسانی و نیز گسترش نشر الکترونیکی یا نشر رومیزی است. این گونه تغییرات و پیش‌رفت‌ها دگرگونی‌های بسیاری را در قوانین دسترسی به اطلاعات ایجاد کرده است که با اعمال این قوانین نباید دسترسی به اطلاعات محدود شود. نشر الکترونیک به منزله‌ی قالبی نو برای انتشار و انتقال اطلاعات چالش‌های تازه‌ای را پیش رو قرار داده و بر خلاف یافتن گستره‌ای وسیع در سطح جهان، در برخی از حوزه‌ها نیز با موانع و مشکلات فراوانی از جمله حق مؤلف دست به گریبان بوده است.

نکته این جاست که کاربران تا چه حد مجاز به تکثیر منابع الکترونیکی موجودند یا این‌که چگونه بر این مسائل نظارت خواهد شد. برای جلوگیری از تضییع حقوق مادی و معنوی پدیدآورنده باید تدبیری اندیشید تا بدون ایجاد اختلال در این مجرای جدید، حقوق پدیدآورنده نیز حفظ شود. قوانین حق مؤلف درباره‌ی تعادل است؛ تعادل بین حقوق عمومی استفاده از منابع شامل قوانین حق مؤلف و صاحبان حق مؤلف است (که ضرورتاً نویسنده نیست) (Soules and Ferullo, 2008).

بنابراین، هدف اصلی قانون حق مؤلف پاسداری از حقوق مادی و معنوی پدیدآورنده اثر و اطمینان از این است که جامعه به اطلاعات مورد نیاز خود دست خواهد یافت و نه آن‌که با اعمال چنین قانونی دسترس‌پذیری به اطلاعات محدود شود. ذخیره‌ی دائم یا موقت اثری که تحت حمایت حق مؤلف است در هر رسانه‌ی الکترونیکی تولید مجدد محسوب می‌شود. این امر شامل کارهایی از قبیل انتقال اثری از حافظه‌ی کامپیوتر یا انتقال به آن است که نشان می‌دهد کتاب‌خانه نه فقط برای ذخیره‌ی آثار الکترونیکی، بلکه حتی برای ارسال مقالات از طریق دورنگار هم باید اجازه داشته باشد.

به نظر می‌رسد که موضوع حق مؤلف و مالکیت معنوی اثر در عصر الکترونیک ابعاد گسترده‌ای پیدا کرده است، اما این سؤال را نیز ایجاد کرده که چگونه می‌توان بدون محدود کردن دسترسی‌پذیری اطلاعات از سرقت اثر نیز جلوگیری کرد (رضایی شریف‌آبادی، ۱۳۷۶).

۲.۳.۵ امنیت اطلاعات

با توجه به نقش اطلاعات به منزله کالایی باارزش، لزوم حفاظت از آن در تجارت امروز ضروری به نظر می‌رسد. برای دستیابی به این هدف نیاز به طراحی سیستمی برای مدیریت امنیت اطلاعات احساس می‌شود تا از این طریق بتوان از سرمایه‌های اطلاعاتی خود حفاظت کرد (سیامک، ۱۳۸۸: ۲۵۴).

با توجه به این که اطلاعات در جهان امروز بسیار باارزش است، برای نگهداری و حفاظت از آن نباید به راحتی و بدون ایجاد ضوابط لازم در دسترس عموم یا جامعه اطلاعاتی قرار بگیرد. در این صورت نیازمند ایجاد سیستمی کامل و قدرتمند برای مدیریت آن هستیم تا به سهولت بتوان اطلاعات را حفاظت کرد.

در عصر اطلاعات در محیط دیجیتال با وجود ویروس‌ها و جاسوسی بین‌المللی هکرها، که هزاران کیلومتر دورترند، واضح است که امنیت اطلاعات در محیط دیجیتال فقط مسئله‌ای قابل بحث در حوزه اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال نیست، بلکه بیش‌تر امنیت منطقی (Logical security) آن مورد نظر است. با توجه به رشد فناوری اطلاعات و شبکه‌های اطلاعاتی، فنون و روش‌های خاصی نیز برای حفاظت از منابع این شبکه‌ها ایجاد شده است. برای حفاظت از اطلاعات در شبکه‌های دیجیتالی روش‌های گوناگونی مانند «به هم‌ریزی» (Hashing)، «برچسب‌گذاری» (Taggin)، و «رمزگذاری» (Encryption) در حال گسترش است (مطلبی، ۱۳۸۶: ۱۳۷-۱۶۴).

۳.۳.۵ آزادی اطلاعات در محیط دیجیتال

حق آزادی اطلاعات یا به عبارتی همان آزادی بیان یا ابراز عقیده سبب انتقال اطلاعات و عقاید می‌شود. ماده ۱۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر پیش‌بینی کرده است:

آزادی فکر و عقیده یکی از حقوق مسلم انسان است. تمامی انسان‌ها می‌توانند آزادانه حرف بزنند، بنویسند، و عقاید خود را منتشر کنند، مگر این که این آزادی به نوعی بر اساس موارد مشخص شده در قانون مورد سوء استفاده واقع شود.

در این راستا اصل ۲۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر کرده است که «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آن که مخل مبانی اسلامی یا حقوق عمومی باشد. تفصیل آن را قانون معین می‌کند»، البته عملاً قانون مطبوعات ایران این محدودیت‌ها را برشمرده است؛ اما بر اساس ماده یک قانون در رابطه با داده‌های اینترنتی مصوب ۲۰۰۴ میلادی،

۱۲۴ اخلاق اطلاعاتی در اینترنت؛ سنجش میزان آشنایی با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی ...

اطلاع‌رسانی عمومی به وسیله روش‌های الکترونیکی آزاد است (اصل حق آزادی بیان)؛ اما این حق در موارد ضروری برای احترام به شئون، آزادی، حق مالکیت معنوی اشخاص، ویژگی‌های چندگانه بیان افکار عقاید مطروحه از یک سو و برای برقراری نظم اجتماعی و محدودیت‌های تکنیکی لاینفک وسایل ارتباط جمعی از سوی دیگر محدود می‌شود (اصل محدودکننده آزادی بیان) (پیشداد، ۱۳۸۷: ۳۳).

۴.۳.۵ حق دسترسی آزادانه به اطلاعات و حریم خصوصی

حریم خصوصی نیز هم‌چون آزادی اطلاعات و حق دسترسی آزادانه به اطلاعات حق بنیادی بشری و سنگ بنای منزلت انسانی و ارزش‌های دیگری هم‌چون آزادی اجتماعات و آزادی بیان و از جمله مهم‌ترین حقوق انسانی در دوره مدرن به شمار می‌رود.

مقصود آن‌که در رویکردهای متعارف اطلاعات درباره زندگی خصوصی و شخصی افراد و به‌ویژه جوهری که بر روند حیات اجتماعی جامعه تأثیری ندارند باید قلمرویی در نظر گرفته شود که این قلمرو باید از تعرض هرگونه نظارت مداخله‌گرانه از جمله گستره حق دسترسی آزادانه به اطلاعات مصون بماند. رعایت حریم خصوصی افراد و آزادی شهروندان در دسترسی به اطلاعات، که هر دو از موازین بنیادین بشرند، در تضاد با یک‌دیگر نیستند. تأکید آغازین بر تبیین آزادی اطلاعات به مثابه دسترسی شهروندان به اطلاعات نزد دولت از همین روست. در حقیقت آزادی اطلاعات به طور طبیعی دسترسی شهروندان به اطلاعات پیرامون زندگی حریم خصوصی افراد را شامل نمی‌شود (نمک‌دوست، ۱۳۸۵: ۱۹۷-۲۳۲).

۵.۳.۵ حدود سانسور؛ حق دریافت اطلاعات

با توجه به تغییر و تحولات عرصه رسانه‌ها و محیط دیجیتال و پدید آمدن فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی باید رسانه‌های مکتوب برای رشد و پویایی خود به طور دقیق به بازخوانی مقوله سانسور و امنیت ملی بپردازند که در نهایت مصادیق سانسور برای آن‌ها روشن شود. به عبارت دیگر، اگر امروز رسانه‌ها و محیط دیجیتال به ویژه مطبوعات ما دچار خودسانسوری شده‌اند به این سبب است که آن‌ها از بعد سیاسی و اقتصادی و رسیدن به معیارهای حرفه‌ای با ضعف مواجه‌اند و وابستگی شدیدی به نهادهای دیگر دارند، بنابراین، خود این مسئله سبب شده است که مطبوعات در عملکرد خود بر مبنای معیارهای سه‌گانه سیاست‌ها، قوانین، و هنجارها با مشکل مواجه شوند (رضاییان، ۱۳۸۴).

امروزه سانسور اطلاعات با توجه به موقعیت‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی و اقتصادی

در جامعه بسیار به چشم می‌خورد و اطلاعات را کامل و دقیق، همان‌طور که واقعیت است، مطرح نمی‌کنند و در مطرح شدن به طور عام مانع می‌شوند.

۶.۳.۵ روزآمدی اطلاعات

با توجه به رشد روزافزون علم و کوتاه شدن دوره حیات علمی یک اندیشه لازم است از روزآمدی اطلاعات ارائه‌شده اطمینان حاصل کرد. توجه به تاریخ انتشار یک صفحه و تاریخ بازبینی آن، که اغلب در پایین یا بالای صفحه ظاهر می‌شود، گامی برای ارزیابی روزآمدی صفحه و اطلاعات آن است. الزاماً تاریخ انتشار صفحه یا تاریخ روزآمدسازی سایت به‌تنهایی ملاک روزآمدی اطلاعات نیست؛ فعال نبودن پیوندها نشانی از عدم پویایی و روزآمدسازی سایت است. به علاوه، منابع استفاده‌شده در متن نیز باید مورد توجه قرار گیرد. در صورت کهنه بودن منابع استنادشده باید در روزآمدی مطالب ارائه‌شده تردید کرد. توجه به این مسئله حائز اهمیت است که به صرف کهنه بودن منابع استنادشده یک متن علمی نمی‌توان خط بطلانی بر محتوای اطلاعاتی و اطلاعات بازبازی شده کشید، بلکه باید هم‌زمان به متن آن علم یا رشته، طول عمر مفید اطلاعات در آن موضوع، و بار محتوایی مطالب نیز توجه داشت (شریف، ۱۳۸۴: ۴). امروزه روزآمدی اطلاعات از اهمیت بسیاری برخوردار است. کل جامعه اطلاعاتی با محیط دیجیتال سروکار دارند و انتظار دارند که اطلاعات مورد نیاز خود را با توجه به به‌روزبودن اطلاعات به دست آورند و از آن‌ها استفاده کنند. چه بسا این اطلاعات در کارهای پژوهشی و تخصصی مورد استناد قرار گیرد. بنابراین، باید سعی شود تمامی اطلاعات حدالامکان به‌روز و جدید باشد و از کسب اطلاعات قدیمی، که در برخی از محیط‌های دیجیتال در دسترس عموم جامعه اطلاعاتی قرار گرفته است، حذر کرد.

۷.۳.۵ اعتبار و صحت اطلاعات

گاه اطلاعات ارائه‌شده در محیط مجازی وب نه فقط صحیح نیست، بلکه گمراه‌کننده و در مواردی مانند اطلاعات پزشکی این گمراهی خطرناک نیز است؛ بنابراین، در ارزیابی اطلاعات باید بر این جنبه بسیار تأکید داشت.

تعیین میزان صحت اطلاعات بازبازی شده مهم‌ترین بخش ارزیابی انتقادی اطلاعات است. بیش‌تر کاربران از روی ظاهر سایت و نوع طراحی آن به ارزیابی می‌پردازند، در حالی که طراحی مناسب و زیبای سایت دلیلی بر صحت محتوای اطلاعاتی آن نیست. اشتباهات تایپی و گرامری گاه محتوا را قلب می‌کند و اطلاعات گمراه‌کننده‌ای را منتقل می‌کند. مطالبی که محتوای قابل اعتمادی دارند اعتبار خود را از اسنادها کسب می‌کنند. اگر مقاله‌ای علمی فاقد

استناد و منابع باشد، نباید محتوای اطلاعاتی آن معتبر و جدی قلمداد شود. درباره سایت‌ها نیز چنین است. اطلاعات ارائه شده در صفحات اینترنت اگر از طریق پیوندها مسیری برای کشف منابع و اسنادها فراهم آورند، بر اعتبار خود افزوده‌اند (شریف، ۱۳۸۴: ۴).

۸.۳.۵ آزادی اشاعه اطلاعات

یکی دیگر از حقوقی که در بیانیه‌های گوناگون حقوق بشر آمده حق آزادی اشاعه اطلاعات است. امروزه همه آزادند به موضوع‌هایی پردازند که دوست دارند. البته موضوعاتی هم وجود دارد که ذکر آن‌ها از نظر قانونی منع شده است. ممکن است بپذیریم که برانگیختن تنش نژادی از نظر اخلاقی توجیه‌ناپذیر است؛ اما در آن صورت باید پذیرفت که آزادی ارائه اطلاعات حق مطلق نیست. بنابراین، حتی اگر اطلاعات به مثابه حقیقتی بی طرف مطرح باشد، روش یا شرایط ارائه این بی طرفی را از بین می‌برد. در انگلستان و بسیاری از کشورهای دیگر اشاعه اطلاعات غیر اخلاقی یا تهمت‌آمیز خلاف قانون است. مسئله شبکه‌هایی که به توزیع اطلاعات از پایگاهی در کشوری می‌پردازند که این اطلاعات در کشوری دیگر غیرقانونی است، مشکلی است که حل نشده باقی مانده است. مانع جدید آزادی در ارائه اطلاعات فشار اجتماعی است. احساس می‌شود که حق دادن اطلاعات باید به صورتی باشد که تضمین کند انسان کارش را چنان درست انجام می‌دهد که دریافت‌کننده به درستی آن را خواهد فهمید. اگر آزادی اطلاعات وجود داشته باشد، آیا بدین معنی است که می‌توانیم آن را به هر طریقی و تا هر اندازه‌ای که دوست داشته باشیم ارائه دهیم؟ واکنش دور از تفکر و تعمق انسان این است که ادعا کند این کار استفاده غیر اخلاقی از حق برقراری ارتباط است. اگر مسدود کردن نظام پست الکترونیکی فردی روشی مناسب برای این کار است و به هیچ فرد بی‌گناهی آسیب نمی‌رساند، پس شاید این رفتاری اخلاقی باشد (هیل، ۱۳۸۱: ۱۵۸-۱۵۹).

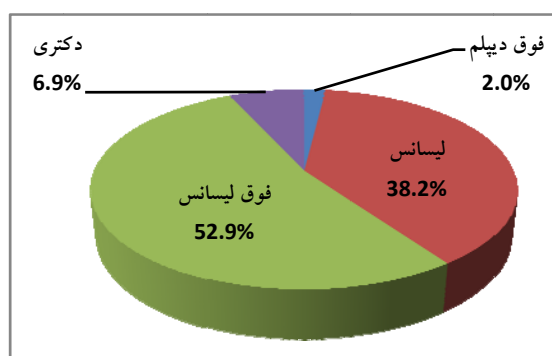
۶. تحلیل داده‌ها

۱.۶ توزیع فراوانی جنسیت و تحصیلات جامعه آماری

جدول ۱. توزیع فراوانی جنسیت جامعه پژوهش

جنسیت	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
مرد	۱۱۴	۳۷/۳	۳۷/۳
زن	۱۹۲	۶۲/۷	۱۰۰/۰
جمع کل	۳۰۶	۱۰۰/۰	

همان گونه که در جدول ۱، فراوانی برای جنسیت ۳۷/۳ مشاهده می‌شود از تعداد ۳۰۶ نفر ۱۱۴ نفر مرد (۳۷/۳ درصد) و ۱۹۲ نفر زن (۶۲/۷ درصد) بوده‌اند. این آمار به نوعی نشان می‌دهد که قسمت اعظمی از کاربران پژوهشی خانم‌اند و این آمار با آماری که هر ساله از میزان شرکت افراد در کنکور سراسری اعلام می‌شود تقریباً هم‌خوانی دارد و بیان‌گر این است که در شرایط کنونی خانم‌ها بیش‌تر از آقایان میل به تحصیل و پژوهش دارند.

نمودار ۱. توزیع فراوانی مدرک تحصیلی جامعه پژوهش

۲ درصد پاسخ‌دهندگان به پرسش‌نامه دارای مدرک فوق دیپلم، ۳۸/۲ درصد لیسانس، ۵۲/۹ درصد فوق لیسانس، و ۶/۹ درصد دکتری بوده‌اند. همان‌طور که مشاهده می‌شود بیش از نیمی از پاسخ‌دهندگان تحصیلات تکمیلی در رشته‌های گوناگون تحصیلی دارند و این امر بر اعتبار پژوهش ما می‌افزاید.

۲.۶ میزان آشنایی کاربران کتاب‌خانه‌های پژوهشی درباره اخلاق اطلاعاتی

با توجه به جدول ۲، درصد بالایی از پاسخ‌ها به گزینه «بلی» متعلق بوده است (۵۵/۹) و پس از آن پاسخ‌ها معطوف به گزینه «تا حدودی» (۴۳/۱) است که این امر بیان‌گر این است که جامعه آماری پژوهش تقریباً با اخلاق اطلاعاتی در اینترنت آشنایی دارد و پایین‌ترین درصد نیز مربوط به گزینه خیر (۱) است.

کابران کتاب‌خانه‌های پژوهشی مستقر در تهران تقریباً با اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال به طور کلی آشنا هستند. البته در بخش‌های بعد با سؤالات تخصصی‌تری که صورت می‌گیرد به طور دقیق‌تری میزان این آشنایی مشخص خواهد شد.

۱۲۸ اخلاق اطلاعاتی در اینترنت؛ سنجش میزان آشنایی با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی ...

جدول ۲. میزان آشنایی کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران با اخلاق اطلاعاتی (امنیت، آزادی، سانسور، صحت و اعتبار، دسترسی اطلاعات، و ...) در اینترنت

گزینه‌ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خیر	۳	۱/۰	۱/۰
تا حدودی	۱۳۲	۴۳/۱	۴۴/۱
بلی	۱۷۱	۵۵/۹	۱۰۰/۰
جمع کل	۳۰۶	۱۰۰/۰	

۳.۶ مهم‌ترین و کم‌اهمیت‌ترین مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی از دیدگاه کاربران

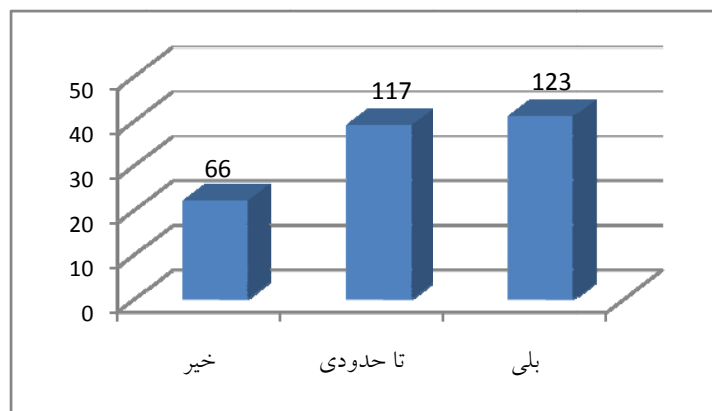
نمودار ۲. توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران نسبت به میزان اهمیت مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال

بنا بر داده‌های نمودار ۲، از دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی حفظ حریم خصوصی افراد با فراوانی ۲۱۹ مهم‌ترین مؤلفه اخلاق اطلاعاتی در اینترنت است و سانسور اطلاعات نیز کم‌اهمیت‌ترین مؤلفه است. حفظ حریم خصوصی، صحت و اعتبار اطلاعات، امنیت اطلاعات، و حق مؤلف از مهم‌ترین مؤلفه‌هاست که جامعه آماری ما بیش‌ترین رأی‌ها را به آن‌ها داده‌اند. البته تأکید بر این چهار مؤلفه بسیاری از مشکلات اخلاقی حوزه اطلاعات اینترنت را برطرف خواهد کرد و به بسیاری از دغدغه‌ها پایان خواهد داد. البته مسلم است که فقط آشنایی کافی نیست، اما با توجه به جدید بودن حوزه اخلاق اطلاعاتی تا همین حد نیز مناسب به نظر می‌رسد.

جدول ۳. توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران نسبت به میزان اهمیت مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در اینترنت

گزینه‌ها	فراوانی انتخاب شده	فراوانی انتخاب نشده
حفظ حریم خصوصی افراد	۲۱۹	رتبه ۱
صحت و اعتبار اطلاعات	۲۱۰	رتبه ۲
امنیت اطلاعات	۲۰۱	رتبه ۳
حق مؤلف	۱۹۲	رتبه ۴
آزادی اشاعه اطلاعات	۱۵۳	رتبه ۵
دسترسی آزاد اطلاعات	۱۴۱	رتبه ۶
سطح‌بندی اطلاعات	۸۱	رتبه ۷
سانسور اطلاعات	۶۶	رتبه ۸

۴.۶ تمایز بین اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال و محیط غیردیجیتال

نمودار ۳. توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی تهران

درباره تمایز بین اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال و غیردیجیتال (اعم از کتابخانه دیجیتال و سنتی)

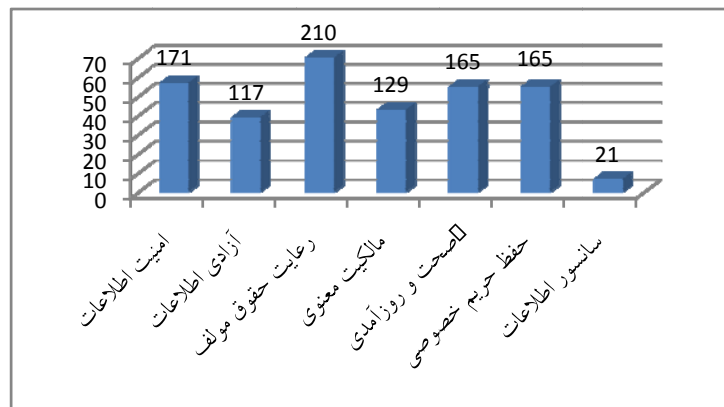
۴۰ درصد از کاربران کتابخانه‌های پژوهشی بین اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال و محیط غیردیجیتال تمایز قائل‌اند و ۳۸ درصد از جامعه پژوهشی تا حدودی این تمایز را قائل‌اند؛ بنابراین مشاهده می‌شود بیش‌تر جامعه پژوهشی تحقیق حاضر (۷۸ درصد) این دو محیط را به لحاظ مؤلفه‌ها و موازین موجود متفاوت می‌دانند. البته ۲۲ درصد نیز عقیده دارند که تمایزی بین این دو محیط وجود ندارد.

۱۳۰ اخلاق اطلاعاتی در اینترنت؛ سنجش میزان آشنایی با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی ...

جدول ۴. توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی تهران درباره‌ی تمایز بین اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال و غیردیجیتال (اعم از کتابخانه دیجیتال و سنتی)

گزینه‌ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خیر	۶۶	۲۱/۶	۲۱/۶
تا حدودی	۱۱۷	۳۸/۲	۵۹/۸
بلی	۱۲۳	۴۰/۲	۱۰۰/۰
جمع کل	۳۰۶	۱۰۰/۰	

۵.۶ نقاط قوت و ضعف موازین اخلاق اطلاعاتی در اینترنت

نمودار ۴. توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی تهران درباره‌ی میزان نقاط قوت و ضعف موازین اخلاقی در اینترنت

با توجه به نمودار و آمار نتیجه گرفته می‌شود که رعایت حقوق مؤلف در بالاترین نقطه و حفظ حریم خصوصی، صحت و روزآمدی اطلاعات، و امنیت اطلاعات تقریباً با درصد‌های یکسان از نقاط قوت موازین اخلاقی در اینترنت به شمار می‌آیند. کم‌ترین درصد هم به سانسور اطلاعات اختصاص دارد. بنابراین، از دیدگاه کاربران، مهم‌ترین مسئله در اینترنت رعایت حقوق مؤلف با اعمال کم‌ترین حد از سانسور است. مشاهده می‌شود که چهار مؤلفه‌ای که از نظر کاربران جزو مهم‌ترین مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در اینترنت است جزو نقاط قوت این حوزه نیز به شمار می‌رود. بدین معنا که مهم‌ترین مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی نزد کاربران به بالاترین میزان نیز از سوی آن‌ها در این محیط رعایت می‌شود و مورد توجه است.

جدول ۵. توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی تهران درباره میزان نقاط قوت و ضعف موازین اخلاقی در اینترنت

گزینه‌ها	فراوانی انتخاب شده	فراوانی انتخاب نشده
رعایت حقوق مؤلف	۲۱۰	رتبه ۱
امنیت اطلاعات	۱۷۱	رتبه ۲
صحت و روزآمدی اطلاعات	۱۶۵	رتبه ۳
حفظ حریم خصوصی	۱۶۵	رتبه ۳
مالکیت معنوی	۱۲۹	رتبه ۴
آزادی اطلاعات	۱۱۷	رتبه ۵
سانسور اطلاعات	۲۱	رتبه ۶

در بخش نظری تحقیق حاضر شاخص‌های موازین اخلاقی در اینترنت شناسایی و معرفی شد. برای پاسخ‌گویی به اولین پرسش اساسی این پژوهش شاخص‌هایی در قالب پرسش‌نامه در اختیار جامعه پژوهش قرار گرفت. با توجه به این‌که جامعه پژوهش به همه این شاخص‌ها با درصد فراوانی بیش از ۵۰ پاسخ گفتند، می‌توان نتایج حاضر را به مثابه مؤلفه‌های اخلاقی حاکم بر اینترنت محسوب کرد. البته میزان اهمیت هر کدام متفاوت است به نحوی که مؤلفه‌هایی مانند حق مؤلف، امنیت اطلاعات، و حریم خصوصی از دیدگاه جامعه کاربران به مثابه مهم‌ترین مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در اینترنت شناسایی شدند.

بر اساس نتایج به دست آمده، بیش از ۵۰ درصد کاربران با اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال آشنایی دارند و این موضوع را بسیار باارزش و مهم قلمداد می‌کنند و پای‌بندی به اصول اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال را ضروری می‌دانند. در نتیجه، در رعایت اصول و موازین اخلاقی کوشا هستند و از دیدگاه آنان اصول و موازین اخلاقی بسیار حائز اهمیت است.

با توجه به پژوهش حاضر و بررسی دیدگاه‌های کاربران، مشکلاتی از جمله سانسور برای دسترسی به اطلاعات وجود دارد که نشان‌دهنده عدم دسترسی کامل به اطلاعات در محیط دیجیتال است. از طرف دیگر مشکلات بسیاری از جمله محدودیت‌های دولتی و تنوع دیدگاه‌های مدیران و دست‌اندرکاران حوزه نشر (کتاب و نشریه) کاربران را در امر دستیابی به اطلاعات با مشکل مواجه می‌کند.

با توجه به جدول ۵، رعایت حقوق مؤلف مهم‌ترین نقطه قوت اینترنت قلمداد شده است و حفظ حریم خصوصی، صحت و روزآمدی اطلاعات، و امنیت اطلاعات تقریباً

در یک سطح از سایر مؤلفه‌های نقاط قوت موازین اخلاقی در اینترنت محسوب می‌شوند. سانسور اطلاعات با فراوانی ۲۲ نیز در پایین‌ترین نقطه از نظر اهمیت قرار گرفته است که به نظر می‌رسد جزء نقاط ضعف اخلاق اطلاعاتی در اینترنت باشد. همچنین کاربران دسترسی آزاد به اطلاعات در اینترنت را از نقاط قوت محیط دیجیتالی می‌دانند و بر آن تأکید می‌کنند.

۷. نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر به بررسی دیدگاه کاربران کتاب‌خانه‌های پژوهشی مستقر در تهران درباره «اخلاق اطلاعاتی در اینترنت» پرداخته است. بنا بر مطالعات کتاب‌خانه‌ای، شاخص‌هایی از موازین اخلاقی در اینترنت شناسایی شد مانند حق مؤلف در محیط دیجیتال، امنیت اطلاعات، آزادی اطلاعات در محیط دیجیتال، حق دسترسی آزادانه به اطلاعات و حریم خصوصی، حدود سانسور با حق دریافت اطلاعات، روزآمدی اطلاعات، اعتبار و صحت اطلاعات، و آزادی اشاعه اطلاعات. با توجه به پاسخ‌های کاربران در کتاب‌خانه‌های پژوهشی نتایجی حاصل شد.

از تحلیل‌هایی که درباره دیدگاه کاربران کتاب‌خانه‌های تخصصی ارائه شد به این نتیجه دست یافتیم که مهم‌ترین مؤلفه اخلاق اطلاعاتی در اینترنت حفظ حریم خصوصی با فراوانی ۲۱۹، امنیت اطلاعات و حریم خصوصی تقریباً با سطحی برابر مرتبه‌ای بالا را به خود اختصاص داده‌اند. اما متأسفانه بعضی از شاخص‌های اخلاق اطلاعاتی از دیدگاه کاربران کتاب‌خانه‌های پژوهشی مستقر در تهران حائز اهمیت نبود. در صورتی که ممکن است این مؤلفه‌ها در جوامع دیگر بسیار مهم و باارزش قلمداد شود. در جوامع دیگر سانسور اطلاعات در اینترنت ممکن است بسیار مهم تلقی شود و کاربران اطلاعات را بدون هیچ دغدغه‌ای، البته با توجه به اصول اخلاق اطلاعاتی، طلب کنند.

درباره شاخص‌هایی مانند آزادی اطلاعات و دسترسی آزاد به اطلاعات نیز می‌توان اذعان داشت که کاربران تمایل دارند اطلاعات به‌سهولت در اختیارشان قرار گیرد تا از بیش‌تر ظرفیت فضای مجازی استفاده شود. کاربران سهولت در تبادل اطلاعات در اینترنت را نیز از نقاط قوت می‌دانند.

نقطه قوت این پژوهش جدید بودن و مهم بودن آن است؛ زیرا هنوز پژوهش قابل اتکایی در این زمینه صورت نگرفته یا به صورت جزئی در یکی از موضوعات اخلاق

اطلاعاتی بوده است. ارزیابی‌های انجام‌شده دربارهٔ نقاط قوت موازین اخلاقی در اینترنت نشان می‌دهد که دیدگاه کاربران در این زمینه تقریباً یکسان است. بیش‌تر کاربران رعایت حقوق مؤلف را به منزلهٔ نقطهٔ قوت اصول اخلاقی در اینترنت به‌شمار می‌آورند و سانسور اطلاعات را از نقاط ضعف می‌دانند.

در مجموع، می‌توان به این نتیجه رسید که با توجه به پیش‌رفت فناوری در محیط دیجیتال و کاربرد آن در اطلاعات مقولهٔ اخلاق اطلاعاتی در اینترنت مقوله‌ای بسیار مهم است. از این رو آشنایی کاربران کتاب‌خانه‌ها، به‌ویژه کتاب‌خانه‌های پژوهشی، با شاخص‌های اخلاق اطلاعاتی بسیار مفید است که آموزش آن‌ها و آشنایی با این مقولات رعایت آن‌ها را بسیار سهل‌تر می‌کند.

۸. پیشنهادها

۱. جدی گرفتن مقولهٔ «اخلاق اطلاعات» در اینترنت به‌ویژه از سوی دستگاه‌های ذی‌ربط تا بر خلاف حق مؤلف، که در کشور ما خیلی جدی گرفته نمی‌شود، در اینترنت این حقوق مورد تأکید قرار گیرد؛
۲. آشنایی کاربران با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعات در اینترنت با توجه به اهمیت این مؤلفه‌ها و ضرورت رعایت آن‌ها در محیط دیجیتال؛
۳. امکان‌سنجی ایجاد زمینه‌های لازم برای تدوین و تصویب قوانین در عرصهٔ اخلاق اطلاعاتی؛
۴. فراهم کردن زمینه‌های لازم برای ایجاد ضمانت اجرایی مناسب برای این قوانین.

پی‌نوشت‌ها

۱. برخی از اساتید رشته‌های ارتباطات، علم اطلاعات و دانش‌شناسی، جامعه‌شناسی و ...
2. Terrell Ward Bynum and H. Moor James (eds.) (1998). *The Digital Phoenix: How Computers Are Changing Philosophy*, Oxford: Blackwell Publishers, p. 274-291.

منابع

- پاول، رونالد (۱۳۸۵). *روش‌های اساسی پژوهش برای کتاب‌داران*، ترجمهٔ نجلا حریری، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.

۱۳۴ اخلاق اطلاعاتی در اینترنت: سنجش میزان آشنایی با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی ...

- پیشداد (۱۳۸۷). «آزادی بیان»، *ماهنامه فنی مهندسی و پردازش‌گر ۵۱*، س ۷.
- ثقة الاسلامی، علیرضا (۱۳۸۸ الف). *چالش‌های اخلاقی در عصر اطلاعات*، تهران: چاپار.
- ثقة الاسلامی، علیرضا (۱۳۸۸ ب). «رویکردی طبقه‌بندی‌شده به حوزه اخلاق اطلاعات»، *مجله اخلاق در علوم و فناوری*، س ۴، ش ۱ و ۲.
- جاویدان، رضا، منصور امینی لاری، و سعید جنتی (۱۳۸۴). «فناوری اطلاعات و ارتباطات؛ تعامل چالش‌ها و فرصت‌ها»، *رهاورد نور*، ش ۱۳.
- خسروی، فربرز (۱۳۸۵). *دایرةالمعارف کتاب‌داری و اطلاع‌رسانی*، ویراسته ابراهیم افشار، ج ۲، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- رضاییان، مجید (۱۳۸۴). «گزارش: تعریف نامشخص و مبهم از سیاست‌ها، قانون و هنجارها دلیل عمده سانسور است»، *روزنامه جام جم*، <www.daneshvacomputer.com/article.asp>، بازیابی در ۱۳۹۳/۱۱/۹.
- رضایی شریف‌آبادی، سعید (۱۳۷۶). «مالکیت معنوی در عصر الکترونیک»، *فصل‌نامه کتاب*، دوره هشتم.
- سیامک، مرضیه (۱۳۸۸). «مدیریت حقوق دیجیتال: فرصت‌ها و چالش‌ها»، *فصل‌نامه کتاب*، دوره بیستم، ش ۱.
- شریف، عاطفه (۱۳۸۴). «بیان ضرورت و معیارهای ارزیابی در صفحات وب»، *نما*، ش ۴.
- شهریاری، حمید (۱۳۸۵). «اخلاق فناوری اطلاعات»، *اطلاعات حکمت و معرفت*، س ۱.
- شیری، علی اصغر (۱۳۷۳). «اینترنت»، *فصل‌نامه کتاب*، دوره پنجم، ش ۳ و ۴.
- صفدری، مهدی (۱۳۹۲). «بررسی راه‌کارهای ارتقای امنیت اطلاعات در شبکه دستگاه‌های اجرایی متصل به اینترنت»، *طرح پژوهشی مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت راه و ترابری استان گلستان*، در آدرس، <<http://ganj.irandoc.ac.ir/articles>> بازیابی در ۱۳۹۳/۱۱/۹.
- عرب اسدی، محمدحسن (۱۳۷۱). «حق مؤلف»، *فصل‌نامه پیام کتابخانه*، س ۲، ش ۴.
- مارکهام، آنت. ن. (۱۳۸۸). «اینترنت به عنوان یک موضوع پژوهش»، *ترجمه کاظم حافظیان رضوی و مصطفی احمدی، اطلاع‌شناسی ۲۳*، س ۶.
- محسنی، منوچهر (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی*، تهران: دیدار.
- مطلبی، داریوش (۱۳۸۶). «حق مؤلف در محیط دیجیتال»، *فصل‌نامه کتاب*، ش ۷۰، دوره هجدهم.
- موسویان، سمانه‌سادات (۱۳۹۲). «طراحی و امتیازیابی درس فناوری اطلاعات در رشته علوم تربیتی»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه علامه طباطبایی، <<http://ganj.irandoc.ac.ir/articles>>، بازیابی در ۱۳۹۳/۱۱/۹.
- مولایی، مهرداد (۱۳۷۷). «آزادی اطلاعات و محدودیت‌های آن در مقررات بین‌المللی حقوق بشر»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی.
- میرباقری، محمدمهدی (۱۳۸۹). «اخلاق و فناوری اطلاعات»، *رشد آموزش علوم اجتماعی*، ش ۴۷.
- نمک‌دوست، حسن (۱۳۸۵). «اخلاق حرفه‌ای، حریم خصوصی و حق دسترسی به اطلاعات»، *رسانه*، ش ۶۶.
- هیل، مایکل (۱۳۸۱). *تأثیر اطلاعات بر جامعه*، ترجمه محسن نوک‌اریزی، تهران: چاپار.

- Corliss, Michael (2010). "*The use of information: How new technology is changing discussions of privacy*", Georgetown University.
- Froehlich, Thomas (2004). "School of library and Information science kent state university", Internet.
- Hong, Yuan (2008). "Preserving privacy in Web-based e-Health systems", M. Comp. Sc., Concordia University, Canada.
- Soules, Aline, Ferullo, Donna L. (2008). "Copy right implications for electronic resources", electronic resource management in libraries: research and practice, hershey, New York: information science reference.
- Villazon, Cira (2004). "Software piracy: An empirical study of influencing factors", Nova Southeastern University, D.B. A.